

वशोऽश्व्यः। इन्द्रः, २१-२४ कानीतः पृथुश्रवाः, २५-२८, ३२ वायुः। गायत्री, १ पादनिचृत्, ५ ककुप्, ७ बृहती, ८ अनुष्टुप्, ९ सतोबृहती, ११-१२ विपरीतोत्तरः प्रगाथः= (बृहती विपरीता), १३ द्विपदा जगती, १४ बृहती पिपीलिकमध्या, १५ ककुग्न्यकुशिरा, १६ विराट्, १७ जगती, १८ उपरिष्ठाद् बृहती, १९ बृहती, २० विषमपदा बृहती, २१, २४ पंक्तिः, २२ संस्तारपंक्तिः, २५-२८ प्रगाथः= (बृहती सतोबृहती), ३० द्विपदा विराट्, ३१ उष्णिक्, ३२ पंक्तिः।

त्वावतः पुरुवसो वयमिन्द्र प्रणेतः। स्मसिं स्थातर्हरीणाम्॥ ८.०४६.०१

पुरुवसो- प्रभूतधन। हरीणाम्- प्राणाश्वानाम्। स्थातः- अधिष्ठातः। इन्द्र। प्रणेत- प्रकर्षनीतिमन्। वयम्। त्वावतः- त्वद्विधस्य। स्मसि- स्मः॥१॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषाम्। विद्म दातारं रयीणाम्॥ ८.०४६.०२

अद्रिवः- वज्रिन्। त्वाम्। सत्यम्- अवित्रम्। इषाम्- सदेष्टानाम्। दातारम्। रयीणाम्- दानयोग्यसम्पदाम्। दातारम्। विद्म- जानीमः॥२॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो। गीर्भिर्गृणन्ति कारवः॥ ८.०४६.०३

यस्य। ते- तव। महिमानम्- माहात्म्यम्। शतमूते- प्रभूतरक्षक। शतक्रतो- प्रभूतप्रज्ञ। कारवः- कर्मशीलाः। गीर्भिः- वाग्भिः। आ गृणन्ति- स्तुवन्ति॥३॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा। मित्रः पान्त्यद्रुहः॥ ८.०४६.०४

यम्। मरुतः- वाताः प्राणविशेषाः। अर्यमा- सौशील्याधिदेवता। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। अद्रुहः- इमे द्रोहरहिताः। पान्ति- रक्षन्ति। सः। मर्त्यः- मनुष्यः। सुनीथः- शोभननीतिसम्पन्नो भवति॥४॥

दर्धानो गोमदश्ववत्सुवीर्यमादित्यजुत एधते। सदा राया पुरुस्पृहा॥ ८.०४६.०५

आदित्यजूतः- देवप्रेरितः। सदा- सततम्। पुरुस्पृहा- बहुभिः स्पृहणीयया। राया-
दानयोग्यसम्पदा। गोमत्- धेनुयुक्तं चिद्रश्मियुक्तम्। अश्ववत्- तुरगयुक्तं प्राणतुरगयुक्तम्।
सुवीर्यम्। दधानः- धारयन्। एधते- वर्धते ॥५॥

तमिन्द्रं दानमीमहे शवसानमभीर्वम्। ईशानं राय ईमहे ॥ ८.०४६.०६
शवसानम्- बलिनम्। अभीर्व- अभीरुम्। ईशानम्- ईशानशीलम्। तम्- अमुम्। इन्द्रम्। रायो
दानम्- सम्पदानम्। ईमहे- याचामहे ॥६॥

तस्मिन्हि सन्त्यूतयो विश्वा अभीरवः सचा।
तमा वहन्तु सप्तयः पुरुवसुं मदाय हरयः सुतम् ॥ ८.०४६.०७
तस्मिन्। हि- खलु। ऊतयः- रक्षाः। अभीरवः- भयरहिताः। सचा- सह। विश्वाः- सर्वाः। सन्ति-
भवन्ति। तम्। पुरुवसुम्- प्रभूतधनम्। सप्तयः- प्राणाश्वाः। हरयः- आकर्षणशक्तिसम्पन्नाः।
मदाय- हर्षाय। सुतम्- निष्पन्नं रसं प्रति। आ वहन्तु- प्रापयन्तु ॥७॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इन्द्र वृत्रहन्तमः। य आददिः स्वर्नृभिर्यः पृतनासु दुष्टरः ॥ ८.०४६.०८
यः। ते- तव। वरेण्यः- श्रेष्ठः। मदः- हर्षः। इन्द्र- परमेश्वर। यः। वृत्रहन्तमः-
अतिशयेनावरणबाधकः। यः। नृभिः- वीरैः। स्वः- दीप्तेः। आददिः- आदाता भवति। यः।
पृतनासु- युद्धेषु। दुष्टरः- अनभिभाव्यः। तस्मै मदाय आ वहन्तु ॥८॥

यो दुष्टरो विश्ववार श्रवाय्यो वाजेष्वास्ति तरुता।
स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥ ८.०४६.०९
यः। दुष्टरः- अनभिभाव्यः। विश्ववारः- सर्वैर्वरणीयः। श्रवाय्यः- श्रुतिप्रसिद्धः। वाजेषु- युद्धेषु।
तरुता- तारकः। अस्ति- भवति। सः। नः- अस्मभ्यम्। शविष्ठ- बलिष्ठ। वसो- शरण्य। सवना-
सम्भजनानि। आ गहि- आगच्छ। गोमति व्रजे- चिद्रश्मिसमूहम्। गमेम- गच्छेम ॥९॥

गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया। वरिवस्य महामह ॥ ८.०४६.१०

महामह- महाधन । यथा । पुरा- पूर्वम् । तथा । नः- अस्मान् । गव्या- गवेच्छया चिद्रश्मीच्छया ।
अश्वया- अश्वेच्छया प्राणेच्छया । रथया- रथेच्छया सद्गतीच्छया । वरिवस्व- परिचर ॥१० ॥

नहि ते शूर राधसोऽन्तं विन्दामि सत्रा।

दशस्या नौ मघवन्नू चिदद्रिवो धियो वाजैभिराविथ ॥ ८.०४६.११

शूर- समर्थ । ते- तव । राधसः- संसिद्धेः । अन्तम् । नहि । विन्दामि- लभे । सत्रा- सत्यमेव ।
मघवन्- इन्द्र । अद्रिवः- वज्रिन् । नः- अस्मभ्यम् । दशस्य- यच्छ । धियः । वाजेभिः- बलैः ।
आविथ- ररक्षिथ ॥११ ॥

य ऋष्वः श्रावयत्सखा विश्वेत्स वेदु जनिमा पुरुष्टुतः।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं हवन्ते तविषं यतस्तुचः ॥ ८.०४६.१२

यः । पुरुष्टुतः- बहुभिः स्तुतः । ऋष्वः- महान् । श्रावयत्सखा- श्रुतिमत्सखा । विश्वा- सर्वाः ।
जनिमा- जातीः । वेद- जानाति । तम् । विश्वे- सर्वे । मानुषा युगा- मनुष्याः । यतस्तुचः-
उद्यतपात्राः । तविषम्- बलिनम् । हवन्ते- आह्वयन्ति ॥१२ ॥

स नो वाजैष्वविता पुरुवसुः पुरःस्थाता मघवा वृत्रहा भुवत् ॥ ८.०४६.१३

सः- असाविन्द्रः । नः- अस्मदर्थम् । वाजेषु- युद्धेषु । अविता- रक्षिता । पुरुवसुः- प्रभूतधनः ।
पुरः स्थाता- पुरतः स्थाता । मघवा- सम्पद्धान् । वृत्रहा- आवरणबाधकः । भुवत्- भवतु ॥१३ ॥

अभि वौ वीरमन्धसो मदैषु गाय गिरा महा विचेतसम्।

इन्द्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥ ८.०४६.१४

वः- यूयम् । अन्धसः- रसस्य । मदैषु- तृप्तौ । वीरम् । श्रुत्यम्- श्रुतिप्रसिद्धम् । शाकिनम्- शक्तम् ।
इन्द्रम् । विचेतसम्- विशेषचेतनम् । वचो यथा- वाग्येन प्रकारेण प्रवर्तते तथा । महा- महत्या ।
गिरा- वाचा । अभि गाय- कीर्तयत ॥१४ ॥

ददी रेक्णस्तन्वे ददिर्वसु ददिर्वाजेषु पुरुहूत वाजिनम् नूनमथ ॥ ८.०४६.१५

नूनम्- निश्चयेन । अथ- अनन्तरम् । पुरुहूत- बहुभिः साहाय्यायाहूत । वाजिनम्- प्राणतुरगयुक्तस्य । रेक्णः- धनस्य । तन्वे- मदेहाय । ददिः- दाता असि । वसु- सम्पदाम् । ददिः- दाता असि ॥१५ ॥

विश्वेषामिरज्यन्तं वसूनां सासह्वासं चिदस्य वर्षसः कृपयतो नूनमत्यथ ॥ ८.०४६.१६

नूनम्- निश्चयेन । अथ । विश्वेषाम्- सर्वासाम् । वसूनाम्- सम्पदाम् । इरज्यन्तम्- वशीकर्तारम् । अस्य- एतस्य । वर्षसः- वारकस्य । कृपयतः- कल्पयतः शत्रोः । सासह्वासम्- अभिभवितारम् । स्तौमि ॥१६ ॥

महः सु वो अरमिषे स्तवामहे मीळुषे अरंगमाय जग्मये ।

यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वमनुषां मरुतामियक्षसि गाये त्वा नमसा गिरा ॥ ८.०४६.१७

महः- महतः । वः- तव । सु- सुष्ठु । अरम्- अस्मद्विषयगमनम् । इषे- इच्छन् । मीळुषे- सेक्रे । अरंगमाय- सम्पूर्णगमनाय । जग्मये- गतिशीलाय । स्तवामहे- स्तुमः । विश्वमनुषाम्- सर्वमनुष्यहितकराणाम् । मरुताम् । यज्ञेभिः- दानैः पूजाभिः सङ्गतिकरणैः । गीर्भिः- वाग्भिः । इयक्षसि- इज्यसे । त्वा- त्वाम् । नमसा- नमस्कारेण । गिरा- वाचा । गाये- गायामि ॥१७ ॥

ये पातयन्ते अज्मभिर्गिरीणां स्तुभिरेषाम् ।

यज्ञं महिष्वणीनां सुम्नं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥ ८.०४६.१८

ये । गिरीणाम्- मेघानाम् । स्तुभिः- प्रसन्नवद्भिः । अज्मभिः- बलैः । पातयन्ते- पतन्ति । एषाम्- तेषां मरुताम् । महिष्वणीनाम्- महास्वनानाम् । यज्ञम् । तुविष्वनीनाम्- बहुस्वनानाम् । अध्वरे- ध्वरविरोधकर्मणि । सुम्नम्- आनन्दं प्राप्नुयाम ॥१८ ॥

प्रभङ्गं दुर्मतीनामिन्द्र शविष्ठा भर ।

रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥ ८.०४६.१९

इन्द्र । दुर्मतीनाम्- दुष्टचित्तानाम् । प्रभङ्गम्- भङ्गकम् । शविष्ठम्- बलम् । आ भर- आहर ।
अस्मभ्यम्- नः । चोदयन्मते- चोदकमते । युज्यम्- योगयुक्तम् । ज्येष्ठम्- मुख्यम् । रयिम्-
दानयोग्यधनं यच्छ ॥१९॥

सनितः सुसनितरुग्र चित्र चेतिष्ठ सूनृत ।

प्रासहा सम्राट् सहुरि सहन्तं भुज्युं वाजेषु पूर्व्यम् ॥ ८.०४६.२०

सनितः- सम्भक्तः । सुसनितः- सुसम्भक्तः । उग्र- उद्गूर्ण । चित्र- असाधारण । चेतिष्ठ- अत्यन्तं
चेतयितः । सूनृत- प्रियहित । प्रासह- प्रसह्य । सम्राट्- स्वामिन् । सहुरिम्- सहनशीलम् । भुज्युम्-
शोभनभोगम् । सहन्तम्- शत्र्वभिभावुकम् । पूर्व्य- पुरातनकालतोऽस्मदीयम् । वाजेषु- युद्धेषु ।
आभर ॥२०॥

आ स एतु य ईवदाँ अदेवः पूर्तमाददे ।

यथा चिद्वशौ अश्व्यः पृथुश्रवसि कानीतेऽस्या व्युष्याददे ॥ ८.०४६.२१

यः । अदेवः- मर्त्यः । ईवत्- गतिसम्पन्नम् । पूर्तम् । आददे- आदत्ते । सः । आ एतु- आगच्छतु ।
यथा । वशः- वशी । अश्व्यः- प्राणतुरगसम्पन्नः । कानीते- कमनीयोषःसम्बन्धिन्याम् । पृथुश्रवसि-
प्रभूतश्रुत्याम् । अस्याः- कमनीयाया उषसः । व्युषि- व्युष्टौ । आददे- आदत्ते तथा भवतु ॥२१॥

षष्टिं सहस्राश्वस्यायुतासनमुष्ट्रानां विंशतिं शता ।

दश श्यावीनां शता दश त्र्यरुषीणां दश गवां सहस्रा ॥ ८.०४६.२२

षष्टिं सहस्रा अश्व्यस्य आयुतम्- प्रभूतप्राणतुरगान् । असनम्- अभजम् । उष्ट्रानां विंशतिं शता ।
उष्ट्रो मरुधन्वजनितकष्टसहनशक्तिसम्पन्न इत्यनेन कारणेन स सहनशक्तिप्रतीकः स्यात् । दश
श्यावीनां शता दश त्र्यरुषीणाम्- प्रभूतप्राणवडवा अभजम् । दश गवां सहस्रा-
प्रभूतधेनूश्चिद्रश्मीनभजम् ॥२२॥

दश श्यावा ऋधद्रयो वीतवारास आशवः । मथा नेमिं नि वावृतुः ॥ ८.०४६.२३

ऋधद्रयः- प्रवृद्धवेगाः । वीतवारासः- अनुभूतरसाः । आशवः- क्षिप्राः । मथ्राः- मथनशीलाः ।
श्यावाः- प्राणाश्वाः । दश- प्रभूताः । नेमिम्- रथनेमिम् । नि वावृतुः- निवर्तयन्ति ॥२३॥

दानासः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुराधसः ।

रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिरभूद्वर्षिष्ठमकृत श्रवः ॥ ८.०४६.२४

कानीतस्य- कमनीयाया उषसः सम्बन्धिन उपासकस्य । सुराधसः- संसिद्धस्य । पृथुश्रवसः-
श्रुतिमतः । दानासः- दानान्युत्तमानि भवन्ति । हिरण्ययम्- सुवर्णम् । रथम्-
लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकरथम् । रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । ददत्- यच्छन् । मंहिष्ठः-
महात्मा । सूरिः- विद्वान् । अभूत्- अभवत् । वर्षिष्ठम्- अतिशयेन वर्षणशीलाम् । श्रवः- श्रुतिम् ।
अकृत- अकरोत् ॥२४॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।

वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥ ८.०४६.२५

वायो- प्राणाधिदैवत । महे- महते । तने- धनाय । मखाय- महनीयाय । पाजसे- बलाय । नः-
अस्मान् । आ याहि- आगच्छ । वयम् । हि- खलु । ते- तुभ्यम् । दावने- दात्रे । सद्यः- क्षणेन ।
चित्- एव । महि- महत् । भूरि- प्रभूतम् । चकृम- कृतवन्तः ॥२५॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्ते उस्त्रास्त्रिः सप्त सप्ततीनाम् ।

एभिः सोमेभिः सोमसुद्धिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः ॥ ८.०४६.२६

यः । अश्वेभिः- प्राणतुरगैः । वहते- दैवीसम्पदः प्रापयति । त्रिः सप्त सप्ततीनाम्- बह्वीः । उस्त्राः-
उषसो विद्याः । वस्ते- वसति । एभिः- एतैः । सोमेभिः- रसैः । सोमसुद्धिः- रसनिष्पादकैः ।
दानाय । सोमपाः- रसानुभावुकः । दानाय । शुक्रपूतपाः- पवमानपालकश्च भवति ॥२६॥

यो म इमं चिदु त्मनामन्दच्चित्रं दावने ।

अरद्वे अक्षे नहुषे सुकृत्वनि सुकृत्तराय सुकृतुः ॥ ८.०४६.२७

यः । मे- मह्यम् । इमम्- एतम् । त्मना- स्वतः । दावने- दाने । चित्रम्- असाधारणम् । अमन्दत-
अमाद्यत । अरट्वे- युवके । इति वैदिककोशः । अक्षे- प्रमाणयुक्ते । नहुषे- चित्तबन्धक उपासके ।
णह बन्धने । सुकृत्वनि- सुकार्यकुशले । इति वैदिककोशः । सुकृत्तराय- शोभनकर्मणे । सुक्रतुः-
शोभनप्रज्ञः । अमन्दत् । ॥२७॥

उचथ्ये^१ वपुषि यः स्वराळुत वायो घृतस्नाः ।

अश्वेषितं रजेषितं शुनेषितं प्राज्म तदिदं नु तत् ॥ ८.०४६.२८

उचथ्ये- वक्तव्ये । वपुषि- देहे । यः । स्वराट्- स्वामी । उत- अपि च । वायो- प्राणाधिदैवत ।
घृतस्नाः- घृतवच्छुद्धः । अश्वेषितम्- प्राणतुरगप्रेरितम् । रजेषितम्- ज्योतिषा प्रेरितम् । शुनेषितम्-
जिज्ञासान्वेषणवेदनप्रतीकशुनकप्रेरितम् । अज्म- शोभनभोगम् । तदिदम्- तदेदत् । प्र- प्रकर्षेण
त्वदनुग्रहेणास्माभिर्गृह्यते ॥२८॥

अध प्रियमिषिराय षष्टिं सहस्रासनम् । अश्वानामिन्न वृष्णाम् ॥ ८.०४६.२९

अध- अथ । इषिराय- प्रेरयित्रे । वृष्णाम्- सेक्तृणाम् । न- च । अश्वानाम्- प्राणाश्वानाम् । षष्टिं
सहस्रा- प्रभूतानि । असनम्- अभजम् ॥२९॥

गावो न यूथमुप यन्ति वध्रय उप मा यन्ति वध्रयः ॥ ८.०४६.३०

गावः- धेनवः । यूथम् । न- इव । वध्रयः- छिन्नमुष्का वृषभाः । पौरुषरहिताश्चेति भावः । मा- माम् ।
उप यन्ति- उपगच्छन्ति ॥३०॥

अध यच्चारथे गणे शतमुष्ट्रं अचिक्रदत् । अध श्वित्नेषु विंशतिं शता ॥ ८.०४६.३१

अध- अथ । चारथे- चार्यमाणे गणे । शतमुष्ट्रान् । उष्ट्रो मरुधन्वजनितकष्टसहनशक्तिसम्पन्न इत्यनेन
कारणेन स सहनशक्तिप्रतीकः स्यात् । श्वित्नेषु- श्वेतवर्णगोषु चिद्रश्मिष्वित्याध्यात्मिके । विंशतिं
शता । अचिक्रदत्- आजुहाव ॥३१॥

शतं दासे बल्बूथे विप्रस्तरुक्ष आ ददे।

ते ते वायविमे जना मदन्तीन्द्रगोपा मदन्ति देवगोपाः ॥ ८.०४६.३२

बल्बूथे- बल्ये । इति वेंकटमाधवः । महाबले । इत्यर्थः । अथवा भोक्तरि । बल्भू भोजने इत्यनेन धातुना ऊथन्नित्युणादिप्रत्ययेन बल्भूथ इति भवति । उणादयो बहुलमित्यनेन ऊथन्प्रत्ययोऽत्र युज्यते । ऋग्वेदे ऊथन्प्रत्ययप्रयोगोऽधिकतया अस्मिन्मण्डले एव दृश्यते । बकारस्य भकारोऽथशब्दे थकारस्य धकारो यथा श्रुतौ । एतादृशप्रयोगाः श्रुतौ बहुस्थानेषु उपलभ्यन्ते । दासे- परिचारके । तरुक्षे- तारके । विप्रः- मेधावी । शतम्- प्रभूतम् । आ ददे- गृह्णामि । ते । वायो- प्राणाधिदैवत । इमे- एते । जनाः । इन्द्रगोपाः- इन्द्ररक्षिताः । देवगोपाः- देवरक्षिताः । मदन्ति- तुष्यन्ति ॥३२॥

अध स्या योषणा मही प्रतीची वशमश्च्यम् । अधिरुक्मा वि नीयते ॥ ८.०४६.३३

अध- अथ । वशमश्च्यम्- प्राणतुरगसम्पन्नं वशिनं प्रति । स्या- सा । मही- महती । प्रतीची- अभिमुखी । योषणा- नारी । अधिरुक्मा- रोचमाना । उषा ज्ञानोदयदेवता । वि- विशेषेण । नीयते ॥३३॥